

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BAHOLASH VA BOSHQARISH

Karimov Mardon Akram o‘g‘li

assistent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali

Email: mardon.karimov93@mail.ru

[Tel: +99897 454-18-80](tel:+998974541880)

ORCID: 0009-0002-3640-4245

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida kredit risklarining mohiyati, ularning yuzaga kelish omillari hamda kredit risklarini baholash va boshqarishning nazariy-uslubiy asoslari tadqiq etilgan. Xususan, kredit risklarini baholashda qo‘llaniladigan an‘anaviy va zamonaviy usullar, jumladan, kredit portfeli sifati ko‘rsatkichlari, ehtimollik asosidagi baholash modellari va stress-testlash mexanizmlarining afzalliklari tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston bank tizimi misolida kredit risklarining holati statistik ma‘lumotlar asosida o‘rganilib, kredit risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kredit riski, tijorat banklari, kredit portfeli, NPL, risklarni boshqarish, stress-test, prudensial me‘yorlar.

Kirish

So‘nggi yillarda global moliyaviy bozorlarda kuzatilayotgan beqarorlik, foiz stavkalari va valyuta kurslarining keskin tebranishi hamda makroiqtisodiy noaniqliklar tijorat banklari faoliyatida kredit risklarining dolzarbligini yanada oshirmoqda. Xalqaro bank amaliyotida kredit risklari banklar duch keladigan eng yirik risk turi bo‘lib, ularning umumiy risklar tarkibidagi ulushi o‘rtacha 60-70 foizni tashkil etadi.

O‘zbekiston bank tizimida ham kredit operatsiyalarining jami aktivlardagi ulushi 2024-yil yakuniga ko‘ra 65 foizdan ortiq bo‘lib, bu holat kredit risklarini samarali boshqarish masalasini strategik vazifaga aylantirmoqda. Kredit risklarini yetarli darajada baholamaslik banklarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, muammoli kreditlar (NPL) ulushining oshishiga olib kelishi mumkin.

Shu boisdan, tijorat banklarida kredit risklarini baholash va boshqarish mexanizmlarini ilmiy asosda takomillashtirish, zamonaviy usullarni joriy etish hamda milliy bank tizimi xususiyatlarini inobatga olgan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda kredit risklari bank risk-menejmentining markaziy elementi sifatida talqin qilinadi. Jumladan, P. Rose va S. Hudgins kredit riskini qarz oluvchining kredit majburiyatlarini to‘liq va o‘z vaqtida bajarmaslik ehtimoli sifatida

izohlaydi hamda kredit portfeli diversifikatsiyasi risklarni kamaytirishda asosiy omil ekanligini ta'kidlaydi [1].

J. Sinkey o'z tadqiqotlarida kredit risklarini baholashda kredit reytinglari, moliyaviy ko'rsatkichlar va makroiqtisodiy omillarning o'zaro bog'liqligini chuqur tahlil qilgan [2]. M. Saunders va M. Cornett esa kredit risklarini boshqarishda stress-testlash va ehtimollik modellaridan foydalanish bank barqarorligini oshirishini ilmiy asoslab bergan [3].

Mahalliy olimlardan Sh. Abdullaeva kredit risklarini boshqarishda prudensial me'yorlar va Markaziy bank nazorat mexanizmlarining ahamiyatini yoritgan [4]. Mazkur ilmiy yondashuvlar kredit risklarini baholash va boshqarishning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil qismi

Kredit risklarini baholash jarayonida eng muhim ko'rsatkichlardan biri muammoli kreditlar ulushi (NPL) hisoblanadi. O'zbekiston tijorat banklari tizimida 2022-yilda NPL darajasi 4,9 foiz, 2023-yilda 4,7 foiz, 2024-yilda esa 4,5 foiz atrofida shakllangan. Mazkur pasayish kredit risklarini boshqarish mexanizmlarining nisbatan takomillashganligini ko'rsatadi.

Biroq kredit portfelining tez sur'atlarda o'sishi kredit risklarining yashirin ko'rinishlarini kuchaytirishi mumkin. Masalan, 2024-yilda banklar kredit portfeli hajmi o'rtacha 20 foizdan ortiq o'sib, bu holat kredit risklarini baholashda stress-testlash usullarini kengroq qo'llash zaruratini yuzaga keltirdi.

Amaliyotda kredit risklarini baholashda quyidagi asosiy usullar qo'llaniladi:

kredit portfeli sifat ko'rsatkichlari (NPL, zahiralar darajasi);

qarz oluvchining moliyaviy holatini tahlil qilish;

ehtimollik modellariga asoslangan baholash (PD, LGD);

stress-test va ssenariy tahlili.

Ayniqsa, makroiqtisodiy salbiy ssenariylar (YaIM pasayishi, inflyatsiya oshishi) sharoitida kredit risklarining bank kapitaliga ta'sirini baholash banklar uchun muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, kredit risklarini baholash jarayonida kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni oldindan aniqlash muhim hisoblanadi. Xususan, IFRS 9 talablari asosida kutilayotgan kredit yo'qotishlari (Expected Credit Loss – ECL) modelining joriy etilishi banklarga kredit risklarini yanada real va ehtiyotkorlik bilan baholash imkonini bermoqda. Mazkur model doirasida kreditlar uch bosqichga ajratilib, har bir bosqich uchun ehtimollik darajasi va yo'qotish hajmi alohida hisoblanadi. Natijada, kredit risklari bo'yicha zahiralar yetarliligi oshib, bank kapitalining barqarorligi mustahkamlanadi.

Kredit risklarini samarali boshqarishda muntazam monitoring va erta ogohlantirish tizimlarining ahamiyati ham ortib bormoqda. Qarz oluvchilarning moliyaviy ko'rsatkichlaridagi salbiy o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash muammoli kreditlar

ulushining keskin oshib ketishining oldini oladi. Ayniqsa, tarmoqlar kesimida kreditlar konsentratsiyasini tahlil qilish va risk limitlarini qat'iy belgilash banklar uchun muhim hisoblanadi. Bu esa kredit portfelining sifatini saqlab qolish va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida kredit risklarini samarali baholash va boshqarish bank tizimi barqarorligini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir. Kredit risklarini baholashda faqat an'anaviy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy ehtimollik modellari va stress-testlash mexanizmlarini qo'llash zarur.

O'zbekiston bank tizimi sharoitida kredit risklarini boshqarishni takomillashtirish uchun:

kredit portfeli diversifikatsiyasini kuchaytirish;

NPL darajasini doimiy monitoring qilish;

makroiqtisodiy xatarlarni inobatga olgan stress-test ssenariylarini joriy etish;

riskga asoslangan kredit siyosatini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur takliflarning amaliyotga joriy etilishi tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga hamda bank tizimida kredit risklarini minimallashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management and Financial Services. - New York: McGraw-Hill, 2013.
2. Sinkey J.F. Commercial Bank Financial Management. - New York: Macmillan, 2015.
3. Saunders A., Cornett M.M. Financial Institutions Management. - New York: McGraw-Hill, 2019.
4. Abdullaeva Sh. Bank risklari va ularni boshqarish. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari, 2022-2024-yillar.